

afgekondigd (met inbegrip van een nieuwe nummering van de in dit werk geciteerde artikelen) en aangezien de nieuwe artikelen 46 en 96 de koninklijke prerogatieven inzake ontslaan en benoemen van ministers en inzake het ontbinden van de Kamer gevoelig hebben gewijzigd, zouden de oude artikelen in een volgende uitgave best in bijlage worden opgenomen. In alle geval opent het politieke optreden van Albert II ook daardoor nieuwe onderzoeksperspectieven voor Jean Stengers.

R. de Groof

J. Meyers, *Domela. Een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Open domein XXVII; Amsterdam: De Arbeiderspers, 1993, 438 blz., f55,-, ISBN 90 295 3114 2).

Gadegeslagen door een immense menigte wordt de doodskest met het lichaam van Ferdinand Domela Nieuwenhuis op zaterdag 22 november 1919, vanuit gebouw Concordia aan het Amsterdamse Weesperplein, door 14 bootwerkers gedragen naar de rouwtrein aan het Centraal Station om te worden vervoerd naar crematorium Westerveld. Een leven van revolutionaire strijd en gekenmerkt door spectaculaire (politieke) metamorfosen is ten einde.

Geboren in 1846 te Amsterdam in een groot-burgerlijk gezin, vader hoogleraar aan het Evangelisch-Luthers Seminarium, is Domela voorbestemd predikant te worden. Inderdaad slaagt hij in 1869 voor het proponentsexamen, maar etaleert dan al een onorthodoxe, modernistische interpretatie van het christendom. Na zware gewetensstrijd breekt Domela tenslotte met een christelijke leer die geen oog heeft voor de aardse verlangens van het uitgebuite proletariaat van de negentiende eeuw. In 1879 bekennt hij zich tot het marxistische socialisme en neemt ontslag als predikant. Als aanvoerder van de *Sociaal-Demokratische Bond* (SDB) en redacteur van *Recht voor Allen* wordt hij de legendarische leider van de 'oude beweging', het socialisme vóór de oprichting van de SDAP. Persoonlijke en politieke factoren zorgen er vervolgens voor dat Domela breekt met het marxisme en de weg inslaat naar een anarchisme dat zal leiden tot de oprichting in 1894 van de 'parlementaire' SDAP. Als uiterste consequentie van zijn radicale anarchistische overtuiging volgt in 1897 Domela's breuk met de tot *Socialistenbondomgedoop*-te SDB, die te veel zou lonken naar deelname aan verkiezingen. Zo wordt hij leider van een minuscule anarchistische groep die elk compromis met de onderdrukkende klassenstaat zal afwijzen.

Meyers is er in zijn omvangrijke studie in geslaagd relevante politieke en persoonlijk-psychologische factoren die Domela's leven getekend hebben te reconstrueren. De bereikte detaillering is zeer welkom temeer daar Domela's autobiografie, *Van christen tot anarchist*, in 1910 is verschenen en een belangrijk deel van zijn leven niet bestrijkt. Lof verdient ook het (grotendeels) ontbreken van een hagiografische teneur. Zie onder meer het aan de orde stellen van de ambivalente houding van Domela jegens joden en het 'doorprikken' van diens uiterlijke onverstorbaarheid. Domela komt naar voren als een mens 'van vlees en bloed' met zowel grootse 'Messiaanse' als kleinmenselijke proporties. Vermelding verdient in dit verband trouwens ook Meyers' weldadige onpartijdigheid jegens Christiaan Cornelissen, *bête noire* van de dominante sociaal-democratische geschiedschrijving.

Tekortkomingen kent de studie ongetwijfeld ook. Zo is het benutte bronnenmateriaal zeker niet volledig. De geraadpleegde persoonsarchieven zijn niet uitputtend, de weergegeven bibliografie van Domela kan geen aanspraak maken op volledigheid en belangrijke periodieken als *Het*

Volk, het vermaarde maandblad *De Nieuwe Tijd* (1896-1921) en *De Socialistische Gids* worden te spaarzaam aangehaald. Ernstiger nog is het vrijwel ontbreken van een historische analyse van ontstaan en kenmerken van SDB en SDAP. Noch hun, deels onderscheiden, maatschappelijke inbedding noch de met beide partijen verbonden wetenschappelijk-ideologische concepties worden grondig geanalyseerd. Wat het marxisme van de SDAP behelsde dan wel het anarchisme van Domela en de SDB komen we op zijn best als ornamentaal randverschijnsel tegen.

Op het persoonlijk-psychologische vlak neigt Meyers sterk tot willekeurige interpretaties van karakertrekken van Domela. Zo deelt hij met grote stelligheid mee, dat leugen niet strookt met Domela's 'hartstocht voor waarheid' en vleierij niet met 'zijn zelfbewuste, onafhankelijke aard' (388, noot 1). Dit naar aanleiding van het schrijven van Domela aan Marx van 19 juni 1880 dat voor een meer onbevagen blik inderdaad bol staat van in ieder geval vleierij en vermoedelijk ook van leugens. Dit soort interpretaties en exclamaties treffen we bij de auteur telkenmale aan en het verleent aan de studie een weliswaar vlot leesbare, maar vooral schimmige charme. Deze constatering geldt zeker ook Meyers' interpretatie van Domela als een 'Jezus-figuur', dat wil zeggen als een dweepzuchtige natuur die slechts met grote moeite eigen overvloedige emoties in bedwang weet te houden. (125). De argumentatie is terloops en van een 'omvattende' poging tot psychologische duiding is geen sprake. Daarnaast ontbreekt een analyse van partijorganisatorische en maatschappelijke factoren die, naast het belang van Domela's charisma, diens dominante positie in de SDB en tegenover de arbeiders mede verklaren.

Meyers' studie is, samenvattend, een aanwinst wat betreft de documentatie van vele op Domela betrekking hebbende politieke en persoonlijke feiten, die in een narratieve verhandeling tot een goed leesbaar levensverhaal zijn geconstrueerd. In wetenschappelijk opzicht schiet de studie tekort en het lijkt dan ook uiterst discutabel dat dit inderdaad de ultieme studie zal blijken te zijn over het leven van deze 'verlosser der arbeiders'.

H. Buiting

W. Otterspeer, ed., *Leiden oriental connections 1850-1940* (Studies in the history of Leyden University V; Leiden: Brill, 1989, viii + 391 blz., f145,-, \$72.50, ISBN 90 04 09022 3).

De achttien opstellen en inleiding in dit boek geven een breed overzicht van de studie en het onderwijs in Leiden in de religies, talen, wetgeving, geschiedenis en antropologie van Azië en de invloed die de koloniale connectie op sommige van deze terreinen heeft gehad. De auteurs zijn allen betrokken of betrokken geweest bij het huidige onderwijs in die vakken. Beginnend met Hebreeuws, Arabisch, Syrisch worden de studie van de Islam, Sanskriet en Indische talen, godsdienstgeschiedenis, zending, de opleiding van ambtenaren voor het koloniaal bestuur, Indonesische studenten in Leiden, onderzoek naar het recht in Indonesië, culturele antropologie, sinologie en Japans behandeld. De inleiding door Otterspeer is kort, eigenlijk te kort voor een zo uiteenlopende verzameling opstellen als hier is gepresenteerd. De uitgever heeft zich echter in belangrijke mate gerevancheerd in het opstel 'The ethical imperative', waarin gemeenschappelijke kenmerken van de geestelijke achtergrond en wetenschapsbeoefening van de groep hoogleraren, die het onderwijs aan de Leidse opleiding voor de Indische bestuursdienst domineerde worden aangegeven.

Een eerste conclusie die zich bij lezing van de verschillende artikelen aan de lezer opdringt is die van een enorme opbloei en uitgroei van de wetenschapsbeoefening in de negentiende eeuw op alle bovengenoemde terreinen. Nieuwe leerstoelen werden ingesteld en de studie van